

УДК 821.161.2

Олена САЗОНОВА

м. Чернігів

elena-elena.09@mail.ru

ДИСГАРМОНІЯ ДУШІ У ТВОРІ «ЗРАДНИК» НАТАЛКИ КОБРИНСЬКОЇ

У статті здійснено спробу заповнити лакуну в дослідженні новелістики Н. Кобринської. Уточнено роль прозової спадщини галицької письменниці в контексті розвитку історико-літературного процесу порубіжжя століть. Розглянуто поетикальні та естетичні особливості ідеостилу авторки на прикладі малоформатної прози. Окреслено трансформацію душевних переживань героїні твору «Зрадник». Нове прочитання твору дає можливість відійти від традиційних літературознавчих потрактувань з точки зору уявлень про фемінне і маскулінне. Зауважено, що новела будується як драма з життя людини. Визначено, що письменниця проявила себе як талановитий розповідач, майстер короткої фрази, художньої експресії, водночас їй вдалося досить реалістично відтворити дійсність, уникаючи типологізації.

Ключові слова: Н. Кобринська, модерне письмо, ескіз, душевні переживання.

У 20-х роках початку ХХ ст. критика визнала базовою, ще не розв'язаною проблемою наукових досліджень питання літературної еволюції та історії літератури. Ю. Тинянов, упритул займаючись цією темою, справедливо зауважив, щоб «історія літератури не обернулася в «історію генералів», цінність того чи іншого літературного явища повинна розглядатися як «еволюційне значення і специфічне» [5, 270–271]. Метафоричне висловлювання дає підстави припустити, що саме у творах так званих маргінальних авторів краще відчуваються закономірності літературного розвитку, ніж у творах визнаних письменників, оскільки ідеостиль знакових авторів утруднює чітке увиразнення літературних явищ. Тому звернення до творчої спадщини відомої активної учасниці громадських рухів Н. Кобринської, водночас однієї з представниць модерного письма, чий доробок чимало часу лишався невогребуваним через упереджене ставлення до жіночої прози, а також негативно-звulгаризоване поцінування явища модернізму, сподіваємося, допоможе чітко розібратися із особливостями перехідного періоду в літературі – народництво – модернізм, а постать посяде належне місце в історико-літературному контексті.

Прозописьмо і публіцистичні тексти Н. Кобринської критична рецепція вивчала у різних аспектах. Ще 1887 р. І. Франко надав дві схвальні рецензії: «Руський жіночий альманах», «Українська альманахова література» щодо альманаху «Перший вінок», де власне було вміщено твори галицької письменниці, «Пані Шумінська» і «Судія». М. Грушевський наголосив, що «Дух часу» має вдалу композицію й доречно

обрану форму рефлексій [2, 8, 9]. Щоправда, дослідження науковців зосереджувалися на з'ясуванні частки реалістичного та модерного здебільшого у її ранніх оповіданнях і новелах («Дух часу», «Ядзя і Катруся», «Задля кусника хліба», «Виборець»).

Ж. Янко досліджувала екзистенційні моменти у художній спадщині Н. Кобринської. І. Кейван у кандидатській дисертації розглядала наявні архетипні структури у творчості Н. Кобринської, співставляючи їх із художньою спадщиною інших західноукраїнських письменниць кінця ХІХ – початку ХХ століття – Є. Ярошинською, О. Кобилянською. Увагу привертала окремі твори воєнної тематики («Кінь», «Свічка горить», «Каліка»). Безперечно, предметом наукових зацікавлень ставали феміністичні погляди Н. Кобринської як лідерки жіночого руху (О. Дучимінська). Цікаві спостереження О. Мельник про осмислення феномену старості у художніх візіях та письменницьких розмислах Н. Кобринської. М. Легкий, пробуєчи «окреслити ідейно-естетичну еволюцію творчості Н. Кобринської, з'ясувати основні риси поетики її прози з огляду на жанрову, стильову, імагологічну сутність, виявити ознаки новаторства її художнього доробку» [4, 95]. Загалом творчу спадщину досліджували Т. Гундорова, І. Денисюк, В. Качкан, К. Кріль, Ю. Кузнецов, О. Мороз, Ф. Погребенник, М. Шалата, Н. Шумило.

Зауважимо, що донині бракує узагальненої, систематизованої наукової праці щодо 17-річної (починаючи з 1883 р.) наполегливої праці галицької письменниці – 20 прозових текстів, приблизно 25 публіцистичних і критичних статей.

Мета статті – спробувати заповнити лакуну в дослідженні новелістики Н. Кобринської, увиразнивши поетикальні та естетичні особливості ідеостилу авторки, філософські особливості. Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань: уточнити місце і роль прозової спадщини галицької письменниці в контексті розвитку історико-літературного процесу кінця XIX – початку XX ст., окреслити душевні переживання головної героїні твору «Зрадник», використовуючи категорії гармонійно-дисгармонійне.

«Митці кінця XIX – початку XX століття не культивували усталених форм, а спрямовували творчі пошуки на вияв внутрішніх переживань, що дає змогу ставити їхні твори в один ряд із європейськими зразками тогочасної літератури» [7, 80]. У прозі Наталки Кобринської спостерігається рух від реалізму до модернізму, який, однак, поступовим не був. Безперечною даною часу є активна ліризація і водночас ритмізація прозового тексту. Крім того, Н. Кобринська (1855–1920), центральна постать українського феміністичного руху кінця XIX – початку XX ст. Аналізуючи журнал «Ель» Р. Барт спостеріг, що існує єзуїтська мораль щодо жінок. Вони можуть займатися чим завгодно – кохати, працювати, займатися комерцією, писати, але не забувайте, головна функція жіноцтва – народжувати, тому всім іншим можливо займатися лише після дотримання цієї умови, бо це – догма, встановлена чоловічим еґо [1, 65–66]. Письменниця «нової хвилі» ввела в літературу до того заборонені теми, табуйовані у так званій «високій чоловічій культурі». Для авторки справа полягала не в тому, щоб поставити в центрі художнього твору жіночу долю чи зобразити її об'єктивно до реальної дійсності. Пріоритет був у ідеологічній настанові авторки – художньо висвітлити певну тему не з чоловічої точки зору або з перспективи традиційних чоловічих цінностей, а з погляду інтелігентної, освіченої жінки середнього класу, котра усвідомила в першу чергу всю залежність і несправедливість власного становища.

Українська психічна структура, на думку М. Косгомарова, Вікторії Храмової, Є. Онацького, О. Кульчицького, М. Шлемкевича, С. Білоконя та інших авторів збірки досліджень української ментальності, вирізняється емоційно-почуттєвим характером, «кордоцентричністю», що зумовлює певну своєрідність у світосприйманні. Тому не випадково естетичним ідеалом ранніх

модерністів постала «людська одиниця» (І. Франко), імовірно й самодіяльна індивідуальність, яка намагалася згармоніювати прагнення до гармонії й абсолютної свободи волі, що конфліктувало із примусами «естетизації несвободи», пов'язаної з культом душевного страждання через неможливість узгодити красу і добро. Ідеальний світ відтворювався за допомогою образів-символів (небо, зорі, широке серце, широка душа, крилаті фантазії), слова з конкретним речовим значенням набували підтекстового плану (сльоза, пивниця), з'являлися несподівані рефлексії.

Будь-який літературний твір є сукупністю художніх засобів, що поінформовують, а також впливають на читача. Розкриваючи «секрети поетичної творчості», І. Франко зазначав, що «в артистичній творчості краса лежить не в матеріалі, що служить її основою, не в моделях, а в тім, яке враження робить на нас даний твір і якими способами артист зумів досягнути те враження» [6, 250]. Дотримуючись патріархальної парадигми, де для жінки важливим етапом у житті є народження та виховання дітей, Н. Кобринська поряд із психологічними новелами для дорослого читача звернулася до написання творів для дітей. Саме світ дитинства з його радощами й печалями, першими розчаруваннями зображено у творі «Зрадник», написаному в 1905 році, тоді ж надрукованому в газеті «Промінь», № 16–17. На думку авторки, за жанровими ознаками, це – ескіз. Маємо погодитися і з таким визначенням, оскільки структура твору та його наповнення повністю цьому відповідають.

Сучасники схвально сприйняли цей твір, як і більшість творів письменниці. Адже, за словами І. Франка, у новелістиці молодого покоління розвинулася нова течія (і Н. Кобринську можна назвати в числі її представників) – «жіноча грація». Перед читачами постає невеличкий епізод із життя дівчинки Калинки – втеча улюбленої домашньої пташки Дзьобка, коли його хазяйка відчинила вікно. Вона хотіла довести друзям, що її пташка задоволена перебуванням у клітці, тому ніколи не покине «золоту темницю», не полишить свою лагідну господиню. Дітлахи, на догоду Калинці, почали закликати одне одного ловити втікача, але прагнення до волі перемогло у серці Дзьобка прихильність до дівчинки. Художня ідея твору – дати зрозуміти читачеві, що живим істотам тваринам, птахам, краще жити на волі, серед живої природи. Письменниця,

підносячи цю ідею, висловлює свою точку зору: їй жаль дівчинки, адже мала пустунка зріднилася з Дзьобком й щиро вірить у їхню непохитну дружбу, у те, що домашній улюбленець нікуди не зникне. Саме тому Н. Кобринська дала твору таку назву.

У творі одна сюжетна лінія. Головна особливість тексту – розв'язка винесена на початок твору. Щоправда, їй передує експозиція: «Під високою стіною триповерхової камениці бігав у найбільшій переполосі гурток дітей. З їх широко утворених, блискучих очей видно було, що зайшло щось несподіваного і всі сумно ззиралися на утворене вікно першого поверху» [3, 275]. Перед ними розгортається дія ніби серед декорацій на сцені: відкрите вікно на першому поверсі триповерхової кам'яниці – то місце розгрування трагедії малої дівчинки. Калинка і її Дзьобко – центральні персонажі мізансцени, вони в оточенні публіки – гурту дітей, який співчуває Калинці, а потім бере активну участь у спробах зловити малу пташину, яка вилетіла з кімнати. Нанизування інтер'єрних деталей виконує зображальну та символічну функції. Умовна воля – перший поверх, водночас кам'яна будівля – ув'язнення. Наявне групування персонажів: дітлахи, Калинка – з одного боку, слуга Маруня – з іншого боку, Дзьобко – окремо від цих двох груп. Зав'язка: «Не пускай! Не пускай, бо полетить! – кричали здолу діти» [3, 275]. Діти не хочуть, аби пташка зникла серед листя дерев. Але Калинка не зважає, вона хоче продемонструвати таким недовірливим глядачам, що її улюбленець – натренований та слухняний. Кульмінація новели виражена у рядках: «він дійсно ще раз піднісся вгору, закроїв ще більше колесо, відтак вище, менше, аж збив крильми і зник у сусіднім городі, котрого вершки визирали понад високий мур» [3, 275]. Завдяки моделюванню напруженого емоційного переживання та введенню реплік дітлахів, які допомагають ловлі пташки, здійснюється рух сюжету: «Калинка! Дзьобко! Дзьобко! Калинка! Лови, лови! Ось тим під листком! Гойдається на галуззі! Уже знов сховався! Полетів! – чути було тоненькі, дитячі голоси. Но! Но! Що скаже мама, коли дізнається, що ти випустила пташку? – грозила стара слуга Маруня» [3, 276]. Письменниця вводить внутрішній монолог, подібний до потоку свідомості: «Чому, чому зробив він те? Чи вона не любила його, не доглядала?» [3, 276].

Використання письменницею пестливих слів («Калинка», «веселе личко», «тонкі пальчи-

ки», «голі рученята», «периста головка», «маленька головка») указує на те, що автор любить Калинку, співчуває їй. Прозаїк поряд з читачем ніби спостерігає за дійством, проймаючись думкою, що ніяка клітка, навіть з чистого золота, не може замінити вільне життя; ніяка дружба, яка тримається на вільному становищі одного і рабському становищі іншого не може вважатися справжньою.

Діалектизми відтворюють колорит місцевості: «не з'їв лаківки», «закроїв мале коло», «се вікно», «широко утворені очі», «утворене вікно», «видно зайшло щось несподіване», «всі ззиралися», «ожидали більшого попису», «най буде, що хоче, най гнівається, най лає мама». Цікавими для розуміння внутрішнього світу персонажів є портретна характеристика, яка представлена як в статичній для Дзьобка: «периста головка пташини, з гарним, червоним підгорлям» [3, 276]. Усе вказує на те, що це щиглик. Щигликів дуже часто тримали в клітках, аби насолодитися їхнім співом. Так і в динаміці для Калинки: «...видно було веселе личко Калинки». «З-поміж тонких пальчиків її білих, до ліктя голих рученят визирала периста головка пташини...» [3, 275]. Навіть у малоформатному творі письменниця прагнула показати своїх героїв усебічно – змалювати психології, характер. Дзьобкові притаманна легка вдача, непосидючість: «Дзьобко весело і цікаво крутив то в один, то в другий бік маленькою голівкою, легко дзьобав пальці Калинки, а очі блищали, як дві гарні перлини» [3, 275]. Радість від спілкування з дівчинкою: «Він, як лиш її уздрів, бив крильми о стінку клітки і рвався до неї. Ніколи не з'їв без неї ніякої лаківки, пив воду з її уст, розумів кожне її слово, сповняв кожне її бажання» [3, 275]. Допитливість: «Дзьобко стріпався, витягнув одне крильце, відтак друге, зацвірінкотів і став весело розглядатися» [3, 275]. Бажання волі: «І він, він лишив її, полетів світами, хоч чув її голос, бачив її сльози, і не оглянувся на них – полетів» [3, 275]. Слухняність, здатність розуміти команди: «Ні, не полетить; а хоч би полетів, то вернеться. Він не раз літає по цій кімнаті, сідає мені на плечі або на голову, а як витягну руку, то сідає на долоню і сидить так довго, доки не скажу: «Дзьобко, до клітки» [3, 275]. У Калинки натомість спостерігаємо довіру: «При тих словах Калинка легко відхилила пальці...». «Калинка поволі піднесла вгору руку і розпростерла долоню» [3, 275]. Дівчина впевнена у своєму улюбленцеві та його дресурі:

«Калинка гордо споглядала на дорогого Дзьобка» [3, 275]. Розпач від неочікуваного вчинку пташки: «Калинка, мов нежива, упала на крісло, опустила руки і вперла очі в пусту клітку» [3, 276]. Душевний біль дівчинки: «Але Калинці було все одно; най буде, що хоче, най гнівається, най лає мама; у неї лиш одна думка, один страшний біль: – Дзьобко! Дзьобко! Утік, лишив її, покинув!» [3, 276]. Любов до пташки, турбота про улюбленця сім'ї: «Скоро рано встала, зараз бігла подивитися, що Дзьобко робить...» [3, 276].

Авторка демонструє природний тип поведінки обох головних персонажів. Деталі поведінки у цьому випадку виконують психологічну та характерологічну функції, передають настрій дисгармонії, відчуття трагедії, допомагають проникнути у внутрішній світ героїв. Душа маленької Калинки затуманена першим розчаруванням у житті – втечею того, у кому вона була впевнена, кому довіряла, як собі. Прикро дівчинці ще й тому, що є багато свідків цієї події. І оте пекуче слово – «зрадник» – увиразнилося у свідомості Калинки. Спостерігаємо тісну взаємодію психологічної функції і характерологічної, які впливають на емоції та почуття читача, створюють відповідний тужливий настрій.

Оригінальність творчості Наталії Кобринської полягає в тому, що вона навіть у таких «вузьких» і «малих» жанрах як оповідання чи новела відтворила динаміку характерів своїх героїв, показала їх радощі, страждання, безнадію, сподівання і віру в майбутнє. У творчості й філософсько-етичній системі Кобринської чільне місце посідає естетична категорія дисгармонійного. З одного боку, письменниця йшла в руслі іманентних розв'язок української літератури тенденцій (модерністські пошуки, психологізм), з іншого, – збагачувала прозу оригінальною образністю з царини народної міфоло-

гії й фольклору, зі сфери містичного й позарельозного. Заглиблення у психологію особистості дає змогу оприявнити найтонші порухи людської душі, показати її особливе життя у комплексі психофізичної діяльності індивіда, до якого вона підійшла з витонченим художнім інструментарієм. Дисгармонія, ототожнюючись із трагедією життя, дисбалансом матеріального й духовного, страхом смерті, темряви, самотності знаходить вияв у творах письменниці. Процес осмислення основних констант гармонії й дисгармонії відбувався у творчості українських письменників через актуалізацію проблеми щастя й трагедії, що і визначило характер їх морально-етичних шукань.

Список використаних джерел

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика, Поэтика / Р. Барт ; пер. с фр. сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Грушевський М. Наталія Кобринська (біографічні дані, список белетристичних і публіцистичних та критичних творів, характеристика творчості з портретом) / М. Грушевський // Літературно-науковий вісник. – 1900. – Т. 9. – Кн. 1. – С. 1–24.
3. Кобринська Наталя. Зрадник // Наталя Кобринська / Вибрані твори. – К. : Держ. вид-во худож. л-ри, 1958. – С. 275–276.
4. Легкий М. Проза Наталії Кобринської (ідейно-естетична еволюція й поетика / Микола Легкий // Українське літературознавство: збірник наукових праць Львівського національного університету імені Івана Франка. – Львів : Видавничий відділ ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – Випуск 75. – С. 95–115.
5. Тынянов Ю. Н. О литературной эволюции // Ю. Н. Тынянов // Поэтика. История литературы. Кино. – М. : Издательство «Наука», 1977. – С. 270–281.
6. Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних / Іван Франко // Збір. тв. в 50 т. –К.: Наук. думка, 1980. – Т. 26: Літературно-критичні праці. – С. 210–253.
7. Янко Ж. Екзистенційні аспекти соціального пізнання у контексті творчості Наталії Кобринської / Жанна Янко // Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. – Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2013. – Випуск 31. Філософія. – С. 79–80.

Olena SAZONOVA
Chernigiv

DISHARMONY OF THE SOUL IN THE WORK «TRAITOR» OF NATALKA KOBRINSKA

The article attempts to fill a gap in the study of novelistic prose N. Kobrinska. Clarified the role of the prosaic heritage of Galich of the writer in the context of the development of historical-literary process of the turn of the century. Considered poetic and aesthetic features of idiosyncrasy the author on the example of small prose. Delineated the transformation of internal experiences of the heroine in the sketch «Traitor». A new reading of the work gives the opportunity to move away from traditional literary interpretations from the point of view of the notions of femininity and masculinity. It is noticed that the novel is constructed as a drama from the life of a person. It was determined that the writer showed himself as a gifted storyteller, a master of short phrases, artistic expression, at the same time, she managed quite realistic to recreate reality, avoiding typification.

Key words: N. Kobrinska, modern letter, sketch, internal experiences.